

УДК 7.036(477)"1920/1980"

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ «БІЛИХ ПЛЯМ» В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВІ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЇ 1920—1980 РОКІВ

Сергій ЛУЦЬ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7248-230x>

кандидат мистецтвознавства, доцент, Кам'янець-Подільський
національний університет імені Івана Огієнка,
кафедра образотворчого і декоративно-прикладного
мистецтва та реставрації творів мистецтва,
вул. Огієнка, 61, 32300, м. Кам'янець-Подільський, Україна,
e-mail: luts_s@ukr.net

**Роготченко Олексій. Шістдесят
тоталітарних років: зображальне мистецтво
України. 2-ге вид. доопрац. перероб. Кн. 1.
Київ: Видавництво Ліра-К, 2025. 512 с.**

Тоталітарна радянська система суттєво вплинула на розвиток українського мистецтва протягом більшої частини ХХ століття. Цей вплив комплексно досліджено у монографії члена-кореспондента НАМ України, доктора мистецтвознавства, професора Олексія Роготченка «Шістдесят тоталітарних років: зображальне мистецтво України». У праці системно проаналізовано низку аспектів, які формували архітектоніку ідеологічних смислів, закладених у творах митців тогочасного режиму. Як зазначає автор, «Саме розуміння того, що період 1920—1980 рр. є одним із найважливішим у новітній історії українського мистецтва, спонукало написати й оприлюднити цю розвідку». Монографія є результатом понад п'ятдесятирічної наукової праці О. Роготченка. У ній здійснено всебічний аналіз чинників, які впливали на процеси формування та трансформації українського зображального мистецтва впродовж 1920—1980-х років. Особливу увагу приділено висвітленню творчого доробку, «світоглядних настанов» і художнього відображення дійсності митцями різних напрямів живопису, графіки, сценографії, скульптури, архітектури та декоративно-ужиткового мистецтва.

За визначенням автора, «Метою дослідження було вивчення на основі багатого фактологічного матеріалу природи змін в українському зображальному мистецтві та шляхів його розвитку в першій та другій фазах становлення радянського тоталітарного режиму», а — «Предметом дослідження стали соціокультурні та художні процеси, які відбувалися в УРСР у мистецьких сферах у період 1920—1980-х», що є цілком лаконічним та прагматичним для цієї наукової розвідки. Актуальність роботи підкріплюються значним обсягом досі малодосліджених тем, що репрезентують «білі плями» в українському мистецтвознавстві та культурології зазначеного часу.

Автором опрацьовано вагомий масив джерел, що переосмислює усталений історіографічний підхід до означеної тематики. Зокрема, використання документів з державних та приватних архівів, матеріалів інтерв'ю з безпосередніми представниками художнього середовища досліджуваного періоду, дало змогу ввести у науковий обіг нові факти, які стали суттєвою основою мистецтвознавчого аналізу та ілюструють механізми візуалізації ідеологічних настанов радянського тоталітаризму.

Методологічний апарат дослідження збалансований та базується на широкому спектрі методів, зокрема системно-порівняльному, порівняльно-типо-

Іл. 1. Обкладинка до книги Олексія Роготченка «Шістдесят тоталітарних років: зображальне мистецтво України». Джерело: Роготченко Олексій. «Шістдесят тоталітарних років: зображальне мистецтво України». URL: https://mari.kyiv.ua/sites/default/files/inline-images/pdfs/Rogotchenko_O_Sixty_Totalitarian_Years.pdf

логічному, індуктивному, історико-культурному, мистецтвознавчому, компаративному, контекстуальному та спеціальних методах аналізу. Також застосовано традиційні хронологічний, ретроспективний, прогностичний, образно-стилістичний, проблемно-цільовий і нормативно-порівняльний підходи, контент-аналіз, герменевтичний та крос-культурний аналіз, методи класифікації й типологізації. Комплексне використання цих та інших методів і підходів дозволило розкрити ефективність функціонування ідеологічного апарату тоталітарної системи в сфері зображального мистецтва.

У логічно структурованих розділах монографії детально проаналізовано ключові аспекти теми, зокрема: соціально-політичні трансформації й зміни у художній культурі України 1920—1980-х; особливості мистецтвознавчої рефлексії соціалістичного реалізму; розвиток пластичних мистецтв до 1932 року; ліквідацію школи М. Бойчука як прояв ідеологічного тиску; специфіку термінологічної визначеності культурно-мистецьких явищ 1920—1980-х; джерелознавчу ретроспекцію та перспективу розвитку зображального мистецтва середини ХХ ст.; формування предметної та джерельної бази дослідження соціокультурного контексту; візуальне відображення радянської суспільно-культурної парадигми в зображувальному мистецтві України 1920—1980-х; етнокультурні

основи художніх ідеологем у декоративно-ужитковому мистецтві; ідеологічний тиск на мистецьку форму та перехід від тоталітарного до індивідуального етапу.

Автор акцентує на утворенні нової тоталітарної ідеологічної моделі, що стала основою українського мистецтва в період «між тридцятими й вісімдесятими роками минулого сторіччя в Україні», принципи якого «були запропоновані як головні для всього радянського мистецтва» та сформульовані як «соціалістичний реалізм». Також зазначає, що 30 серпня 1934 року в СРСР «соціалістичний реалізм» було проголошено «головним державним художнім методом», що поклало початок майже 60-річному періоду тоталітарного контролю над мистецтвом, культу вождів і ідеологічної однаковості в культурній сфері. Розглядаючи принципи соціалістичного реалізму та наслідки створення «атмосфери великого страху», що ефективно діяло на «психологічний стан митців та мистецтвознавців, які пережили 1930-ті в Радянській Україні, впливало чимало чинників, що здебільшого зумовили перебіг подій і саме таке мистецтво». Як стверджує О. Роготченко: «Художник ставав невольним у мистецькому соціумі тоталітарної держави в питаннях обрання творчого методу, теми, стилю, створення образу тощо», що стало результатом застосування аксіом того часу, яка говорить про «два почуття — страх і народжену страхом ненависть».

Зокрема, у межах розділу «Віддзеркалення радянської суспільно-культурної парадигми в зображальному мистецтві України 1920—1980-х років» здійснено аналіз таких ключових напрямів: вплив ідеологізованих уявлень як засобу художньої виразності в скульптурі; особливості зображення вигаданих і реальних постатей як способу репрезентації дійсності в живописі; ідеологічне підґрунтя української графіки у зазначений період; виявлення змін у суспільстві через художні засоби театру; розгляд синтетичних форм у мистецтві. У розділі — «Етнокультурні засади формування художніх зображальних ідеологем у декоративно-ужитковому мистецтві» — увагу зосереджено на таких темах: особливості зображального компонента в художній кераміці 1940—1970-х років; жанрова побудова текстильних творів цього ж періоду; осмислення художньо-пластичних принципів у сфері металопластики в українському мистецтві повоєнної доби. У розділі «Доктринальні лещата мистецьких форм: від тоталітарного до індивідуального»

розглянуто — культурно-мистецьке тло повоєнної України; роль мистецького лідера як підтвердження соціалістичного курсу на сході та в приєднаних західноукраїнських землях; образ «культурного героя» як форма порятунку на прикладі післявоєнної Буковини; прояви мистецького спротиву в українській зображальності середини 1950—1960-х років.

У згаданих розділах монографії багатогранно розкрито діяльність низки митців, які тією чи іншою мірою були залучені до культурного життя України та до механізмів функціонування художнього процесу. Подано також маловідомий фактологічний матеріал, що розкриває специфіку розвитку українського мистецтва в умовах радянського тоталітарного режиму. Проведено багатоплановий мистецтвознавчий аналіз творів різних сфер зображального мистецтва провідних авторів із детальним описом подій, урахуванням конкретних фактів, стильових особливостей і суспільно-політичних «замовлень» досліджуваної доби. Автор наголошує, що визначальний вплив мали й зовнішні чинники — тиск влади, війна та післявоєнна відбудова, які зумовили «алогізми у розвитку культури й художнього процесу України в умовах тоталітарного СРСР».

Тож, у презентованій монографії представлено дослідження з урахуванням всіх факторів розвитку українського зображального мистецтва 1920—1980-х років у контексті становлення й функціонування радянського тоталітарного режиму. Вперше, на основі архівних джерел, зокрема з фондів Комітету державної безпеки УРСР, Центрального архіву-музею літератури і мистецтв України, Національної спілки художників України, особистого архіву О. Роготченка та інших, проаналізовано стилістичні, ідеологічні та термінологічні аспекти, що визначили художній процес у зазначений період. Автором аргументовано доведено, що тоталітарна система здійснювала системний контроль над митцями, підпорядковуючи творчість ідеологічним вимогам соцреалізму, який був проголошений одночасно і методом, і стилем. Зазначено, що мистецтво зазнало значних втрат через знищення творчих об'єднань і нав'язування єдиної Спілки художників (Спілки українських радянських художників). Досліджено прояви внутрішнього спротиву митців, роль нонконформізму, а також періоди послаблення ідеологічного тиску, зокрема в часи «відлиги». Акцентовано на важливості аналізу мистецтва не лише як художнього феномена, а й як складника політич-

ної та соціокультурної дійсності. Розроблено модель аналізу мистецтва тоталітарної доби, що виявляє фантомність образів та фіктивність репрезентованої реальності, особливо в графіці воєнного часу. Визначено контркультурні вияви в декоративно-ужитковому мистецтві — у творах керамістів, текстильників, ювелірів і ковалів. Уточнено термінологію (зокрема поняття дисидентства), систематизовано критерії розвитку мистецтва 1920—1980-х років і розкрито роль залякування у формуванні типів митців.

На особливу увагу заслуговує ілюстративний матеріал, який не лише підсилює сприйняття тексту, а й є важливим джерелом для візуального аналізу. Ілюстрації ретельно дібрані, мають змістовні підписи й професійно відображають естетику та ідеологічне підґрунтя радянського зображального мистецтва. Висока якість їхньої подачі додає виданню особливої інформаційної та художньої цінності. Загальна структура монографії вирізняється чіткістю й логічною послідовністю, що свідчить про ретельно продуману організацію матеріалу. Мовностилістичне оформлення дослідження ґрунтується на науковому стилі, коректному використанні термінів та дотриманні мовних норм. Водночас, автор не просто аналізує факти, а, до певної міри, подає їх у художньо-оповідній формі, стилістично опрацьованих, що забезпечує доступність змісту не лише для фахової аудиторії (мистецтвознавців, культурологів), а й для всіх, хто цікавиться історією українського мистецтва. Слід зазначити, що праця О. Роготченка, крім друкованого видання, є у відкритому доступі в Інтернеті, що сприяє її поширенню серед широкого загалу. Одержані результати підтверджують авторську концепцію про нерозривну залежність розвитку мистецтва від тоталітарних чинників і окреслюють напрями подальших наукових пошуків.

Завдяки широкій джерельній базі та аналітичній глибині монографія Олексія Роготченка «Шістдесят тоталітарних років: зображальне мистецтво України» має не лише наукове, а й значне навчально-методичне значення. Вона може стати потужною основою для створення сучасних підручників і курсів з історії українського мистецтва XX століття, особливо в частині, що стосується періоду культурної залежності та боротьби за збереження національної ідентичності в умовах тоталітаризму, що особливо є важливим у нинішній час пекельної російсько-української війни — війни за Незалежність України та майбутнє усього демократичного Світу.